

Wydmy śródlądowe z murawami napiaskowymi

Kod Physis: 35.23

A. Opis siedliska głównego typu

Definicja

Otwarte formacje wydm śródlądowych, z suchymi glebami krzemianowymi, często ubogie gatunkowo, z wyraźną dominacją roślin jednorocznych. Należą do nich formacje niestabilnych piasków ze szczotlichą siwą *Corynephorus canescens*, turzycą piaskową *Carex arenaria*, spokiem wiosennym *Spergula morisonii*, chroszczem nagotodygowym *Teesdalea nudicaulis* i kobiercami krzaczastych porostów *Cladonia*, *Cetraria* oraz inne murawy pokrywające bardziej stabilne systemy wydm śródlądowych z mietlicą *Agrostis* ssp. i szczotlichą siwą *C. canescens*, rzadziej z innymi, acidofilnymi trawami.

Charakterystyka

Siedlisko wydm śródlądowych, porośnięte luźnymi murawami szczotlichowymi wykształconymi na piaszczystych glebach będących w początkowym stadium rozwoju. Murawy szczotlichowe złożone są głównie z niskich traw wą-

skolistnych, o wzroście kępowym. Pod względem geograficznym mają charakter subatlantycki, bowiem prawie wszystkie gatunki charakterystyczne osiągają w naszym kraju wschodnią granicę zasięgu.

Podział na podtypy

2330-1 Wydmy śródlądowe z murawami szczotlichowymi

Wydmy śródlądowe z murawami szczotlichowymi należą do jednego głównego typu siedlisk ze zbiorowiskiem *Spergulo vernalis-Corynephorum*, obejmującego cały zakres jego zmienności. Wewnętrzne różnicowanie siedliska pod względem lokalnie różnicowanych warunków glebowych i mikroklimatycznych powoduje jedynie wy-

Murawy szczotlichowe z kępami szczotliczy siwej na wydmach śródlądowych. Fot. A. Namura-Ochalska

2330

kształcenie różnych postaci muraw szczytlichowych, które nie uzasadnia wyróżniania podtypów. W związku z powyższym wyróżniono tylko 1 podtyp.

Umiejscowienie siedliska w polskiej klasyfikacji fitosocjologicznej

Klasa *Koelerio-Corynepherea canescentis* kserofilne murawy piasków niewapiennych

Rząd *Corynepherealia canescentis* luźne murawy napiaskowe

Związek *Corynephorion canescentis* luźne murawy szczytlichowe

Zespół ***Spergulo vernalis-Corynephorum*** napiaskowe murawy szczytlichowe

Bibliografia

- CZYŻEWSKA K. 1992. Syntaksonomia śródlądowych pionierskich muraw napiaskowych. Monogr. Bot. 74: 1–174.
- GŁOWACKI Z. 1975. Zbiorowiska murawowe zachodniej części Wzgórz Trzebnickich. Prace Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Wydział III – Nauk Przyrodniczych, PWN, Warszawa – Wrocław.
- JASNOWSKA J. 2002. Świat roślin. W: Kaczanowska M. (red.) Przyroda Pomorza Zachodniego. Oficyna in plus, Szczecin.
- KORNAŚ J., MEDWECKA-KORNAŚ A. 1967. Zespoły roślinne Gorców. I. Naturalne i na wpół naturalne zespoły nieleśne. Fragm. Flor. Geobot. 13: 167–316.
- MATUSZKIEWICZ W. 2001. Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski. PWN, Warszawa.
- NOWIŃSKI M. 1967. Polskie zbiorowiska trawiaste i turzycowe. Szkic fitosocjologiczny. PWRiL, Warszawa.
- SYMONIDES E. 1979. The structure and population dynamics of psammophytes on inland dunes. I. Populations of initial stages. Ekol. pol. 27: 3–37.
- SYMONIDES E. 1979. The structure and population dynamics of psammophytes on inland dunes. II. Loose-sod populations. Ekol. pol. 27: 191–234.
- SYMONIDES E. 1979. The structure and population dynamics of psammophytes on inland dunes. III. Populations of compact psammophyte communities. Ekol. pol. 27: 235–257.
- SYMONIDES E. 1979. The structure and population dynamics of psammophytes on inland dunes. IV. Population phenomena as a phytocoenose-forming factor (a summing-up discussion). Ekol. pol. 27: 259–281
- SZAFER W., ZARZYCKI K. (red.) 1972. Szata roślinna Polski. PWN, Warszawa.
- SZCZYPEK T., WIKA S., CZYŁOK A., RAHMONOW O., WACH J. 2001. Pustynia Błędowska. Fenomen polskiego krajobrazu. Wydawnictwo Kubajak.

Anna Namura-Ochalska

B. Opis podtypu

Wydmny śródlądowe z murawami napiaskowymi

Kod Physis: 35.23

Cechy diagnostyczne

Cechy obszaru

Siedlisko śródlądowych muraw szczotlichowych wykształca się na luźnych piaskach, które mają o wiele bardziej urozmaicony skład mechaniczny niż piaski pochodzenia morskiego. Zazwyczaj zawierają domieszkę części pyłowych i sftwalialnych, które zmniejszają lotność i przewodność gleb oraz poprawiają warunki wodne. Pomimo zaopatrzenie roślin w wodę jest gorsze niż na wydmach nadmorskich, z powodu mniejszej ilości opadów i bardziej skrajnych warunków termicznych. Szczególne znaczenie ma bardzo wysoka temperatura powietrza i powierzchni gleby w upalne letnie dni, przekraczająca niekiedy 50–60°C, a tym samym częsty deficyt wilgotności powietrza. Pod względem zawartości składników pokarmowych piaski śródlądowe wykazują znacznie większe zróżnicowanie w porównaniu z nadmorskimi: od skrajnie ubogich i kwaśnych po bardziej zasobne, o odczynie obojętnym.

Fizjonomia i struktura zbiorowiska

Specyficzną fizjonomię i strukturę nadają siedlisku luźne, ubogie gatunkowo murawy szczotlichowe, zbudowane głównie z niskich, kseromorficzných, kępowych traw. Gatunkiem charakterystycznym i dominującym jest szczotlicha siwa *Corynephorus canescens*, gęstokępkowa trawa o sztyldastych liściach i zazwyczaj czerwononabiegłych pochwach, osiągnąca 10–30 cm wysokości. Pomiedzy kępkami szczotliczy masowo rosną drobne rośliny jednoroczne: sporek wiosenny *Spergula morisonii*, chroszcz nagolodygowy *Teesdalea nudicaulis*, przetacznik Dillena *Veronica dillenii*, nicennica drobna *Filago minima*, które giną wczesnym latem, oraz piaskolubne byliny: czerwec trwały *Scleranthus perennis* i jasioniec piaskowy *Jasione montana*, a także mech ptonnik włosisty *Polytrichum piliferum*. W miarę wzrostu stabilizacji piasków pojawiają się gatunki z następných stadiów sukcesji, przede wszystkim kserotermiczne trawy, takie jak: kostrzewa owcza *Festuca ovina*, kostrzewa czerwona *F. rubra*, mietlica pospolita *Agrostis capillaris*, strzęplica sina *Koeleria glauca* oraz charakterystyczna dla siedlisk piaskowych fioletowo kwitnąca macierzanka piaskowa *Thymus serpyllum*. W stadiach inicjalnych brak warstwy mszystej, rośliny rosną na białym nagim piasku, natomiast w miarę zwiększającego się pokrycia warstwy zielnej wykształca się warstwa mchów (w miejscach wilgotniejszych) i porostów (w miejscach bardziej suchych). Na podłożu skrajnie suchym zdecydowanie przeważają porosty z rodzaju *Cladonia* i *Cladonia*.

Reprezentatywne gatunki

Szczotlicha siwa *Corynephorus canescens*, sporek wiosenny *Spergula morisonii*, chroszcz nagolodygowy *Teesdalea nudicaulis*, przetacznik Dillena *Veronica dillenii*, mietlica piaskowa *Agrostis vinealis*, różne gatunki chrobotków z rodzaju *Cladonia* i *Cladonia*.

Odmiany

Odmiany siedliska różnią się jedynie lokalnie pod względem żyzności i wilgotności podłoża, co rzutuje na pewne różnice w fizjonomii i strukturze fitocenoz, ich bogactwie gatunkowym oraz budowie i zwarciu warstwy mszysto-porostowej. Z tego powodu niektórzy fitosocjologowie wyróżniają, poza podstawowym zespołem *Spergulo vernalis-Corynephorum* na piaskach wydmowych – trzy inne: *Corniculario-Cladonietum mitis*, *Polytricho piliferi-Stereocaulium condensati* oraz *Agrostietum coarctatae*, co jednak budzi pewne zastrzeżenia. Według Czyżewskiej (1992) *Spergulo vernalis-Corynephorum* „wyczerpuje cały zakres postaci związku *Corynephorion*, a wymienione jako zespoły dalsze trzy jednostki stanowią tylko szczególne postaci tego jednego zespołu”.

Możliwe pomyłki

Największa możliwość pomylenia siedliska występuje w obrębie mniej lub bardziej zwartych muraw napiaskowych, wykształconych np. na piaskach niewydmowych.

Identyfikatory fitosocjologiczne

Związek *Corynephorion canescentis* luźne i niskie murawy szczotlichowe na glebach piaszczystych

Zespół ***Spergulo vernalis-Corynephorum*** murawy szczotlichowe

Dynamika roślinności

Spontaniczna

Murawy z panującą szczotlichą siwą *Corynephorus canescens* inicjują proces zarastania luźnych piasków i sukcesji zbiorowisk roślinnych na śródlądowych siedliskach niewapiennych. Szczotlicha dominująca w murawach, dzięki łatwemu obsiewaniu i przystosowaniu do zasypywania, może w ciągu zaledwie 2–3 lat zasiedlić nagą wydmę. W stadiach inicjalnych murawy szczotlichowe wykazują niewielkie pokrycie nagich piasków, bez wykształconej jeszcze warstwy mchów i porostów. W miarę zwiększającego się udziału szczotliczy i utrwalania podłoża zwiększa się liczba gatunków psammofitów (murawa szczotlichowa przekształca się wówczas najczęściej w zbiorowisko z panującą mietlicą piaskową) oraz wkraczają mchy – w miejscach bardziej wilgotnych lub porosty – w miejscach bardziej suchych, pojawiają się również wrzos i siewki sosny. W wyniku spontanicznego rozwoju roślinności powstają mniej lub bardziej zwarte murawy psammofilne, o większej liczbie gatunków niż w stadiach inicjalnych, z czasem – ubogie bory sosnowe.

Powiązana z działalnością człowieka

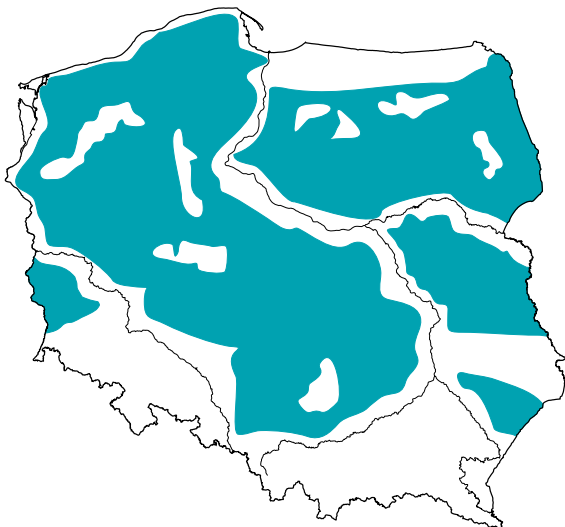
Większość muraw szcztlichowych na wydmach śródlądowych jest pochodzenia antropogenicznego. Powstały jako wtórne zbiorowiska zastępcze po zniszczeniu naturalnej roślinności leśnej (borów sosnowych). Pierwotnie większość wydm śródlądowych pokryta była borami sosnowymi, a światłolubne murawy szcztlichowe rozwijały się jedynie na śródleśnych polanach i na obrzeżach lasów. W wielu miejscach, np. w Puszczy Kampinoskiej lub w Kotlinie Toruńskiej, a także na Pustyni Błędowskiej, działalność człowieka spowodowała uruchomienie piasków i całkowite zniszczenie roślinności muraw, które stopniowo podlegają regeneracji. Wskutek wypasu i niszczenia siewek drzew zostaje zahamowana naturalna sukcesja, a murawa przekształca się w ubogie pastwiska, które szybko ulegają wyjąłowieniu. Najbardziej jednak niszczą murawy sztuczne nasadzenia sosny, wskutek których światłolubne gatunki roślin zostają szybko wyeliminowane.

Siedliska przyrodnicze zależne lub przylegające

Omawiany typ siedliska stanowi inicjalne lub wczesne stadia sukcesji roślinności na wydmach śródlądowych. Najczęściej sąsiaduje z bardziej zwartymi i nieco bogatszymi w gatunki murawami późniejszych stadiów sukcesji lub z sosnowym borem chrobotkowym *Cladonio-Pinetum*, naturalnym lub pochodzącym z nasadzeń.

Rozmieszczenie geograficzne i mapa rozmieszczenia

Optymalnie wykształcone murawy szcztlichowe na wydmach śródlądowych znajdują się na obszarach o klimacie oceanicznym lub suboceanicznym. Występują w Europie na rozległych obszarach od Francji i Holandii po Polskę. W Polsce są rozpowszechnione na całym niżu, szczególnie na obszarach sandrów, stożków nasypowych, pia-

sków dolinowych oraz na wydmach śródlądowych i piaskach akumulacji lodowcowej. Przeważnie zajmują niewielkie powierzchnie.

Znaczenie ekologiczne i biologiczne

Murawy szcztlichowe spełniają ważną rolę w ochronie wydm i innych piaszczyk śródlądowych. Utrwalają piaszczyste podłoże i umożliwiają rozwój roślinności. Chronią wydmy przed rozwianiem, a inne powierzchnie piaszczyste – przed wtórnym uruchomieniem piasków. Odznaczają się dużymi wartościami krajobrazowymi. Należą do zanikających zbiorowisk na obszarze kraju.

Gatunki z załącznika II Dyrektywy Siedliskowej

Możliwość występowania susza perelfkowatego *Spermophilus suslicus* na Wyżynie Lubelskiej i Rostoczu.

Gatunki z załącznika I Dyrektywy Ptasiej

Lerka *Lullula arborea*, świergotek polny *Anthus campestris*.

Stany, w jakich znajduje się siedlisko**Stany uprzywilejowane**

Siedliska wydm śródlądowych z murawami szcztlichowymi zachowały się w dobrym stanie przede wszystkim na poligonach wojskowych, głównie dzięki systematycznemu niszczeniu powierzchni gruntu i pokrywy roślinnej, wskutek czego utrzymują się inicjalne stadia rozwoju roślinności, a także na obszarach podlegających ochronie prawnej (np. w Kampinoskim Parku Narodowym, na Pustyni Błędowskiej).

Inne obserwowane stany

Siedlisko reprezentowane jest z reguły przez różne stadia rozwoju i sukcesji, w tym zarówno regeneracyjnej, jak też degeneracyjnej. Z natury jest mało stabilne, stąd też zmienne w poszczególnych latach, zależnie od ilości opadów. Jego płyty zostały w dużej mierze przekształcone w wyniku działalności człowieka, głównie nasadzeń sosny, bądź też całkowicie zniszczone przez budownictwo i urbanizację.

Tendencje do przemian w skali kraju i potencjalne zagrożenia

W wyniku naturalnej sukcesji murawy szcztlichowe najczęściej przekształcają się z czasem w bory sosnowe, niekiedy – na poligonach wojskowych – wskutek zniszczenia murawy i rozwiania wydm ulegają całkowitemu zniszczeniu, a na nagich piaskach od nowa rozpoczyna się proces kolonizacji i formowania roślinności pionierskiej. Przy zachowaniu odpowiednio dużej powierzchni siedlisko można bez problemów utrzymać w stanie dynamicznej równowagi.

Największym zagrożeniem jest eksploatacja piasku oraz przeznaczenie tzw. nieużytków pod budownictwo, a na niektórych obszarach – rekreacyjne użytkowanie (kempingi, pola namiotowe).

Użytkowanie gospodarcze i potencjał produkcyjny

Skrajnie suche i skrajnie ubogie pod względem żyzności siedlisko nie stanowi dobrych warunków dla rozwoju roślin, zwłaszcza drzew. Drzewostany pochodzące z nasadzeń charakteryzują się bardzo niską produkcją drewna. Siedlisko wykorzystywane jest gospodarczo dla pozyskiwania piasku.

Ochrona

Przypomnienie o wrażliwych cechach

Murawy szczotlichowe na wydmach śródlądowych są wrażliwe na wydeptywanie i inne formy presji rekreacyjnej, nadmierne zasypywanie i odwiewanie oraz zarastanie roślinnością drzewiastą. Niszczony wskutek wydobywania piasku oraz zabudowy obszarów ich występowania.

Zalecane metody ochrony

Najlepiej zachowane murawy szczotlichowe należałoby objąć ochroną w formie użytku ekologicznego z zakazem ich zalesiania i stosowaniem czynnej ochrony. Aktywne metody ochrony tego typu użytków ekologicznych winny polegać na hamowaniu naturalnej sukcesji roślinności, a zatem na systematycznym usuwaniu siewek i podrostu sosny, w pewnych przypadkach także jałowca. Zabiegi te powinno się przeprowadzać w okresie zimowym, tak by nie zniszczyć roślinności murawowej wraz z powierzchniową warstwą gleby, a tym samym nie uruchomić utrwalonych muraw piasków. W bogatszych gatunkowo murawach, na wilgotniejszych i zasobniejszych piaskach, można także stosować umiarkowany wypas uniemożliwiający odnawianie się sosny.

Inne czynniki mogące wpłynąć na sposób ochrony

Skrajne czynniki klimatyczne, takie jak silne działanie wiatru powodujące systematyczne nawiewanie piasku na

murawy, rozwianie wydm i uruchomienie piasków. Podobne skutki może spowodować wzmożona rekreacja i ruch turystyczny.

Przykłady obszarów objętych działaniami ochronnymi

Kampinoski Park Narodowy, użytek ekologiczny – Pustynia Błędowska.

Inwentaryzacje, doświadczenia, kierunki badań

Struktura zbiorowisk i ich dynamika są stosunkowo dobrze zbadane, natomiast rewizji wymaga opracowanie fitosocjologiczne roślinności muraw szczotlichowych. Wprowadzie w nowej klasyfikacji W. Matuszkiewicz (2001) wyróżnił trzy zespoły, to jednak inni autorzy (np. K. Czyżewska, 1992) są temu przeciwni. Nieznane są reakcje roślin murawowych na zmienne w ostatnich latach warunki klimatyczne (zwłaszcza bardzo upalne, suche lato). Wnikliwej dokumentacji wymaga proces „rewitalizacji Pustyni Błędowskiej”, zakładany w programie odtworzenia muraw na dużej powierzchni sztucznie zalesionej.

Monitoring naukowy

Monitoring naukowy wydm śródlądowych z murawami szczotlichowymi powinien obejmować zarówno płaty podlegające ochronie ścisłej, jak też ochronie czynnej (z usuwaniem siewek i podrostu drzew). W obu przypadkach powinien się sprowadzać do oceny:

- zmian położenia i powierzchni płatów (co 6 lat),
- zmian składu gatunkowego roślinności i pokrywania gatunków (co 3 lata),
- liczebności populacji 3–5 dominujących gatunków murawowych (co 3 lata),
- głębokości zalegania wody gruntowej, grubości ściółki i warstwy akumulacyjno-próchnicznej, kwasowości gleby (co 6 lat),
- aktualnego stanu zagrożenia roślinności i gleb (co 6 lat).

Anna Namura- Ochalska

